

ספר רפאל ניר

מחקרים בתקשורת, בבלשנות ובהוראת לשון

בעריכת

אורה (רודריג) שורצולד
שושנה בלום-קולקה
עלית אולשטיין

כרמל • ירושלים

תש"ס / 2000

מקומה של הכוונת לשון בימינו*

גבריאל בירנבאום

א. הקדמה

חלקו הראשון של המאמר עוסק ביחס שבין הבלשנות כמדע טהור לבין הנורמטיביזם (סע' 1-2); מוצע לראות הקבלה בין היחס הזה ליחס שבין מדע (כלשהו) לבין ערכים (כלשהו; סע' 3). המחבר סבור שטשטוש ההבחנה בין המושגים האלה נפוץ גם אצל בלשנים ומתקני לשון, וראוי להבהיר את העניין. בהמשך מציע המחבר את המושג נורמטיביזם מפוכח, המבוסס על שלושה עקרונות (סע' ג). מכאן עובר המאמר לדון בשאלה אם הגישה הנורמטיביסטית לעברית צריכה להיות שונה מהגישה הנורמטיביסטית ללשונות אחרות (סע' 17). כתשובה מובאות גישותיהם של ארבעה בלשנים: חיים בלנק שולל כמעט לגמרי את העיסוק הנורמטיבי, אבל גם הוא מצביע על מצבה המיוחד של העברית (סע' 27); א' בנדויד מייצג גישה טהרנית, שלטענתו איננה עקרונית אלא מתחייבת ממצבה המיוחד של העברית (סע' 37); ח' רוזן רואה בעברית הישראלית שפה בשלה; יש להבחין בין שגיאות, שרצוי לחנך להימנע מהן, לבין התפתחות טבעית, שיש לברך עליה (סע' 47). בהמשך מובאת גישתו של ז' בן-חיים – בלשן מובהק ונורמטיביסט מפוכח (סע' 57). הבלשן מ' בן-אשר מוזכר כבעל המחקר השיטתי הראשון בנורמטיביזם של העברית הישראלית (סע' ה). לבסוף מובאות הערות לדרכה של האקדמיה ללשון על פי החלטותיה בדקדוק מהשנים האחרונות; ההחלטות מעידות על גישה של נורמטיביזם מפוכח (סע' ו; בסעיף ז מוגש מעין סיכום). המחבר עצמו – בתוקף תפקידו כמזכיר המדעי של האקדמיה ללשון העברית – עוסק בהכוונת הלשון, ומשתדל לאמץ את עקרונות הגישה הזאת.

ב. בין הבלשנות כמדע טהור לבין נורמטיביזם

1. הבלשנות – מדע

בשנת תשל"ג למדתי את הקורס "מבוא לבלשנות כללית" אצל פרופ' רוברט ליס, תלמיד חבר של נועם חומסקי. למרבה הפלא הוא לא פתח את השיעור הראשון בענייני לשון אלא שאל אותנו מה הוא, לדעתנו, מדע. אני מודה שעד אז לא חשבתי על לימודי הלשון בתור מדע. כמובן, התלמידים ניסו את כוחם לענות על השאלה, בלא הצלחה יתרה. ואז אמר לנו פרופ' ליס: זה הדבר שאינו מניח לך לישון בלילות... הבלשנות אכן מוגדרת כחקר הלשון באופן מדעי, דהיינו: חקירתה בשיטות מבוקרות וניתנות לאימות אמפירי, בדרך כלל תוך התייחסות לתאוריה כללית כלשהי על מבנה הלשון (על פי Lyons 1968:1).

בעיקר במחלקה לבלשנות, אבל גם במחלקה ללשון העברית, אכן הוצג לפנינו מדע הלשון כדבר מעניין ומרתק ביותר, ואנחנו התלמידים (למצער, המתעניינים שבינינו) אמנם השתכנענו שאין צורך או טעם למצוא תכלית נוספת ללימוד ולמחקר בתחום הזה. תורשה לי השוואה למה שאומר הרמב"ם בפירוש המשנה, בהקדמתו לפרק "חלק": "ואל יהא אצלו תכלית הלימוד אלא ידיעתו בלבד, וכן אין תכלית האמת אלא לדעת שהוא אמת",

* עיקרי הדברים נאמרו בהרצאה למורים בבית האקדמיה ללשון העברית ביום י"א בתשרי תשנ"ח. נעשה ניסיון לשמור על האופי ה"שיחתי" והאנקדוטלי קמעה; אני מקווה שהדבר לא פגע בבהירות ובדיוק של הדברים. אני מודה לפרופ' א' שורצולד על הערותיה החשובות.

והוא מגנה את המבקש לתכלית תכלית (רמב"ם, תשכ"ה:קלה).¹ פרופ' ליס הזכיר אמנם גישות שונות בעניין הכליתה של הבלשנות, אבל הוסיף: For me it has no application whatsoever.

2. הנורמטיביזם – אבי הבלשנות?

אין מדגישים כל כך במחלקות לבלשנות שאפשר לראות בנורמטיביזם את אבי הבלשנות כמדע טהור. נזכיר רק כמה אבני דרך היסטוריות:

בתחילת המאה השלישית לפנה"ס ישבו אנשים במושבה היוונית באלכסנדריה שבמצרים ועסקו בכתבי היד של הומרוס; המטרה: שחזור הנוסח האותנטי של דבריו ומניעת "השחתת" היוונית הטהורה בידי חסרי ההשכלה. תוך כדי העיסוק הזה הגיעו להבנות בלשוניות ראשוניות (Lyons, 1968:8-9).

הוויכוח ביו האנלוגיסטים לאנומליסטים במאה הראשונה לפני הספירה אצל היוונים והרומאים התמקד בשאלה אם יש סדירות בלשון ועד כמה (שם, עמ' 6-8). הנה כמה דוגמאות בנליות מעברית כדי להמחיש על מה נסב הוויכוח: שמרתי, שמרת, שמרת...; פקדתי, פקדת, פקדת...; שטפתי, שטפת, שטפת... – עד כאן סדירות נפלאה; אבל פועל כמו קמתי מקלקל לכאורה את הסדירות (ועדיין תי, ת, ת... שומרים על סדירות גם בפועל הזה). עיון נוסף מגלה שיש עוד פעלים כאלה: נחתי..., שמת..., גרתי..., והם יוצרים סדירות משלהם. בפעלים אלה עצמם ניכרת סדירות בהקבלה הזאת: יקום – קם; ישוב – שב; ירוץ – רץ; אבל: ימות – מת??

קיומם של הומונימים וסינונימים הוא ראייה לכאורה לאנומליסטים: כידוע, ציר בעברית הוא 'מתקן שהדלת סובבת עליו', אבל הוא גם 'שגריר', גם 'כאב' (צירי לידה) וגם 'רוטב' (ציר דגים). ולהפך: אדם חסר אמצעים הוא עני אבל גם אביון, דל, רש, מך.

האנלוגיסטים ניסו "לתקן" את מה שנראה להם פוגע בסדירות. אפשר להקביל את הדבר לדעה שרווחה בעולם הנוצרי עד אמצע המאה השמונה עשרה: כל השפות אינן אלא שיבוש של העברית, שהרי זו הלשון שבו דיבר האל עם בני האדם; ויש שסברו שהכול השתבש מהלטינית.

תוך כדי העיונים והפעולות שתיארנו התגבשה והשתרשה ההשקפה שהלשון הקלסית טהורה ונכונה יותר מהלשון המדוברת עכשיו; ליונס כינה זאת "הטעות הקלסית" (the classical fallacy; שם, עמ' 9).

גם בקצה אחר של "העולם הישן" – בהודו – צמחה בלשנות משוכללת, זו של פאניני ותלמידיו. הם פעלו החל במאה הרביעית לפנה"ס והותירו כ-1000 חיבורי דקדוק. מכמה בחינות עלו הישגיהם על הישגי הבלשנות האירופית. אבל מה שחשוב לענייננו: מטרתם הראשונית הייתה נורמטיבית: שימור הטקסטים ההינדים, בעיקר הוודות (שם, עמ' 19-20). ומתברר שאחת ממטרותיהם הייתה גם שימור הדיאלקט של המעמד הגבוה שלא "יתקלקל" באמצעות אימוץ קווי לשון מהדיאלקט של המעמד הנמוך (ראה Bloomfield 1935:10-11).

¹ כמובן, הנידון אצלו הוא לימוד התורה; אבל, כידוע, לשיטת הרמב"ם לימוד המדעים הוא תנאי הכרחי להכרת אלהים אמיתית, ואותם החכמים (בתרגום אבן-תיבון "התלמודיים") "המאמינים את ההשקפות האמתיות דרך קבלה, ועוסקים בידיני מעשה העבודות, ולא התעמקו בעיון ביסודות הדת ולא חקרו כלל על ביורר אמת דעה" נמצאים רק ב"פרוזדורים" במשל הארמון שלו (ראה: רמב"ם, תשל"ב: תד).

ואצלנו – רבים מתחילים את ההיסטוריה של הדקדוק העברי במנגנון העצום והנפלא של המסורה. וכפי שציין דותן מטרותיהם של הדקדוק והמסורה אמנם מטרות סותרות הן: הדקדוק תפקידו להכליל, לחשוף את התופעות הסדירות בלשון; ואילו המסורה מבקשת דווקא את המיוחד והיוצא דופן, אבל: "מתוך רישומם של חריגים וצורות של מיעוט משתמעת מכלל ידיעה מקיפה ומעמיקה של הסדיר והשכיח בלשון" (דותן, תש"ן: 851). על כל פנים מצאנו ראייה לטענתנו: לפנינו עוד דוגמה למפעל לשוני אדיר שמטרתו נורמטיבית – שימור הטקסט המקודש.

ומדקדקי ספרד הגדולים? הלא כה דבריו של ר' יונה אבן ג'נאח בהקדמתו לספר הרקמה:

"...כי בעבור שהיה גמול הכורא יתעלה הטוב בכל אשר יקנהו האדם בעולמו והנכבד בכל אשר יעדהו לאחריתו, וההגעה אליו לא תשלם, כי אם בעמוד על הכתוב בספרי הנבואה וקיום מצותם והזהרותם, ולא יתכן לעמוד על הכתוב בספרים האלה, כי אם בחכמת הלשון, היתה חובת יגיעת האדם בתקון החכמה הזאת והתחזקו להשיגה ולהטיבה, ולדקדק עניניה, ולדעת עלילות מלותיה חובה גדולה יותר והצרך אליה חזק מאד" (אבן ג'נאח, תשכ"ד: ט-י).

אפשר להסיק מכל האמור שמה שהדיד שינה מעיני אנשי המושבה היוונית באלכסנדריה ומעיני האנלוגיסטים הרומיים ומעיני פאניני ותלמידיו ומעיני בעלי המסורה ומדקדקי ספרד שלנו לא היה המדע, אלא המטרה החשובה – או הקדושה – שעמדה לנגד עיניהם, והיא שימור הטקסט.

אבל לעניות דעתי אפשר להשקיף על הדבר גם בדרך זו: המניע האמתי והעיקרי לפועלם אכן היה חדוות הידיעה וגילוי האמת, אבל השקפת העולם של ימיהם לא הרשתה להם לעסוק בידיעת הלשון לשמה, ורק מתוך שלא לשמה הרשו לעצמם לפעמים לבוא לשמה. המהפך בתפיסה בא בסוף המאה השמונה עשרה, כשהתבררו העובדות האלה: שינוי והתפתחות הם מנת חלקה של כל לשון; מדרך הטבע מתפצלת הלשון לדיאלקטים שונים, ומבחינה מהותית אין שום עדיפות לדיאלקט אחד על רעהו; גם הדיאלקטים הקלסיים, שהרבו להללם ושניסו לתקן את הלשון על פיהם, גם אלה התפתחו משלב קדום יותר ושונה של הלשון.

ונדגים שוב מהעברית: ראו את ההבדל הגדול בין לשון המקרא ללשון חכמים. לוי הייתה אקדמיה ללשון באותם הימים, לא הייתה מאשרת לעולם את המעבר מקראתי לקריתי; מללכת ללילך; מספרך לספרך; מפך לפיך. אל נשכח גם את מאות המילים הלועזיות שקלטה לשון חז"ל: אוויר, וילון, פנקס, קומקום, סנהדרין. אבל היום אנו יודעים שגם לשון המקרא כפי שאנו מכירים אותה היא פרי התפתחות; גם לה קדמו רבדים רבים; גם בה יש מאות מילים שאולות ממצרית, מאכדית, מפרסית ועוד.

3. בין מדע לערכים

מורי, פרופ' ישעיהו ליבוביץ, אהב להמחיש את היחס בין מדע לערכים באופן הזה: הוא לקח עט בידו ושאל את הציבור שישב לפניו: מה צבע העט הזה? תשובתם הייתה (למשל): כחול. חזר ושאל: האם אפשר להוכיח שאכן כחול הוא העט הזה? כאן היו התשובות מהוססות יותר, אבל ליבוביץ קבע מיד: אפשר בהחלט להוכיח שהוא כחול. בשימוש במכשיר פשוט יחסית אפשר למדוד את אורך הגל המוחזר מהעט. כאן פנה לקהל ושאל:

אמרו לי, האם יפה העט הזה? הכול הבינו שאין תשובה מדעית לשאלה מעין זו. העניין הובהר בפשטות גאונית.

הבלשנות עוסקת בעובדות של הלשון. היא יכולה לתאר התפתחות של לשון או של תופעות לשוניות – זוהי בלשנות היסטורית; היא יכולה לתאר מצב לשוני בזמן נתון – זו בלשנות סינכרונית. היא איננה עוסקת בערכים, ולכן השאלה אם כדאי לומר כך או כך, אם רצוי לכתוב כך או כך, אם זו לשון טובה או לא טובה – אלה אינן שאלות שהבלשנות נזקקת להן (ראה דברים נכוחים בעניין זה אצל Bloomfield, 1935:21-22).

נשאלת השאלה אם אף על פי כן הבלשן יכול להיזקק לשאלות אלה. תאמרו: מעשים שבכל יום שבלשנים עוסקים בעניינים אלה; אבל האם אין הבלשן בוגד אז בייעודו? האם אין הוא עושה את בלשנותו פלסטר בכך שהוא עוסק בשאלה אם כדאי לומר למה ש או מפני ש, מפיר או מפיר?

נחזור לדוגמת העט. האם מותר לאותו פיזיקאי שקבע את צבע העט באופן מדעי לעסוק בשאלה איזה עט יפה יותר? או דוגמה יותר מציאותית: אחר שקבע את צבע השמלה מבחינה מדעית, האם מותר לבלשן להעדיף צבע זה או זה? ואולי ביום חם היא תוותר על שמלתה, הוא על חליפתו, וילכו לשפת הים? התשובות ברורות מאליהן.

אפשר להוסיף ולהקשות: האם "מותר" לבלשן לפסוק לאחרים איך לדבר או איך לכתוב? נמשיך במשל שלנו: נניח שפיזיקאי ישב באותה ועדה נבחרת בפאריז הקובעת את האפנה למיליוני אנשים בעולם; האם בכך הוא נעשה פחות פיזיקאי? או דוגמה מציאותית יותר: מה יהא על פיזיקאי שישב בוועד ההורים וישתתף בדיונים על הצבע המועדף של התלבושת האחידה? ברור שפיזיקאי – וגם בלשן – יכולים לשבת בוועד כזה. השאלה מה יתרום הפיזיקאי מפיזיקאותו; אולי יוכל להסביר לחבריו איזה צבע דוהה מהר יותר, ואיזה אריג עדיף לחורף ואיזה לקיץ. כמובן, הוועד יוכל להחליט לאמץ דווקא את האריג ה"מחמם" לקיץ, מסיבות שונות.

מסקנתנו: מותר לבלשן לעסוק בנורמטיביזם; אין הוא פוסק מלהיות בלשן בזמן עיסוקו בנורמטיביזם (כפי שגם כשהוא יושב בבית הקולנוע או כשהוא קורא את קאנט להנאתו הוא ממשיך להיות בלשן); בלשנים אמתיים עסקו בכך מאז ומעולם: אנשים כמו יעקב פולוצקי, אירנה גרבול, חנוך ילון היו חברי האקדמיה ללשון, ויבל"א זאב בן-חיים, יהושע בלאו, שלמה מורג ומשה בר-אשר חברים בה.

וכה דברי נועם חומסקי – ומי כמוהו מזוהה עם הבלשנות ה"טהורה" ביותר:

"a concern for the literary standard language – prescriptivism in its more sensible manifestations – is as legitimate as an interest in colloquial speech"

(M. W. Bloomfield, 1985:268)

מה תרומתם של בלשנים לדיונים נורמטיביים, ובמה היא שונה מתרומתם של מורים, סופרים, משוררים עיתונאים? הדבר יתברר מיד.

ג. נורמטיביזם מפוכח

נדמה לי שבלשנים אמתיים נוטים להיות "נורמטיביסטים מפוכחים" להבדיל מ"נורמטיביסטים קנאים" או "פּנְטִים", המכוונים לפעמים פוריסטים או טהרנים.² הם אמונים, לדעתי, על שלושה עקרונות:

² השווה את הכינויים sensible prescriptionism, prudent prescriptionism אצל M. W. Bloomfield, שם.

1. בירור העובדות לאשורן, דהיינו איך באמת היה השימוש במקורות. שהרי הנאמנות למקורות היא נר לרגלי מתקני הלשון, על פי הצהרתם (והוא עניין בעייתי ומסובך מאוד כשלעצמו; אנו רק נרמזו לבעייתיות בהמשך). הנורמטיביסט המפוכח יברר היטב את העובדות קודם הפסיקה, בכל הכלים המדעיים העומדים לרשותו, ולא יברור לעצמו את אותן העובדות התומכות בהכרעה שהוא נוטה אליה.³ בידי מי הכלים לעשות את הבדיקות והבירורים האלה? בידי הבלשן. אמור מעתה: תרומתו של הבלשן לנורמטיביזם המפוכח עשויה להיות מכרעת (להבדיל מהנורמטיביסט הקנאי, שאינו נזקק לשירותיו של הבלשן דווקא כדי לקבוע את קביעותיו; השווה לכאן את דבריו המאלפים של האוגן, Haugen, 1972:180-182).

מתקני הלשון שפסקו על סמך המקורות שיש להשתמש במדוע כשמדובר בסיבה ובלמה כשמדובר בתכלית; שיש לפסול את הצירוף צחק על (ורק צחק ל-כשר); שיש להבחין בין עשוי (לחיוב) לעלול (לשלילה) – מתקני לשון אלה לא נקטו את העיקרון הזה. כמובן, גם נוקטי העיקרון הזה אינם חייבים לפסוק להפך מחבריהם; אבל הם לא יתלו את פסיקתם במה שאין במקורות, ולא יציגו כנובעת מהם (ראה את ניסוחו החריף ואת דוגמאותיו של בנדויד, תשכ"ז-תשל"א: 288 ואילך).

2. גם ההתפתחות הטבעית של הלשון ולשון ימינו כפי שהיא מדוברת ונכתבת הם גורמים כבדי משקל בשיקול ובפסיקה. דוגמה יפה להמחשת העניין: באחת מתכניותיו המרתקות ברדיו בתחילת שנות השבעים נדרש אבא בנדויד לשאלת מאזין מה ההטעמה הנכונה של המילה השאולה טלפון: טלפון או שמא טלפון? אמר אבא בנדויד: האנגלים הוגים טלפון; הצרפתים – טלפון; הפולנים – טלפון; ואנו מה נעשה? נשווה למילה שאולה שכבר התאזרחה בלשון מאות שנים: מלפפון, והיא הגויה מלרע, כחברותיה העבריות הדומות לה, כמו עלפון; מכאן שההגייה הנכונה היא טלפון במלרע. יש, כמובן, היגיון בהשוואה הזאת. אבל מאיזו עובדה התעלם בנדויד לחלוטין? מהעובדה שהרוב המכריע של דוברי העברית כבר אומר טלפון, כדרך האנגלים; בזה לא התחשב כלל.⁴

כמובן, כדי להתחשב בלשון ימינו לצורך הפסיקה צריך לדעת בבירור מה דמותה האמתית של לשון זו; מכאן חשיבותם של מחקרים המתארים את העברית הזאת בכללותה או תופעות מסוימות בה. מתוך מאות מאמרים וספרים נזכיר כאן לדוגמה רק את שתי עבודות החלוץ של רוזן (תשט"ז; 1977) ואת עבודתו של גלינרט (1989).⁵

בשביל מכוון הלשון חשובות יותר הן העבודות הבודקות את רמת התקניות, דהיינו, אלה המתארות דווקא אותם קווי לשון שהמתקנים סבורים שרבים נוהגים בהם שלא כתקן הרצוי. עבודות כאלה, המבוססות על הקלטה ורישום של דברי אינפורמנטים משכבות

³ היטיב לנסח זאת בן-חיים, כשהיה נשיא האקדמיה ללשון: "אף על פי כן כוחה וסמכותה האמתיים [של האקדמיה ללשון] הם בצדקת תביעתה, תביעה המעוגנת בידיעה ובהבנה מעמיקה בכל תהליכי הלשון העברית לדורותיה ולרבידה" (בן-חיים, תשנ"ב: 139). על דרכו של בן-חיים עצמו כמתקן לשון ראה להלן (סעיף 5ד).

⁴ על התפיסה המוטעית ש"דקדוק העברית" (סתם, לרבות העברית של ימינו) הוא דקדוק העברית הקלסית, ובייחוד המקראית, ראה אצל שורצולד (Schwarzwald, 1981:12-19) וכהן (כהן, תשנ"ח: 120 ואילך).

⁵ אין זה פלא שהטהרנים ואפילו השמרנים המתונים התנגדו לעצם תיאור העברית בת-זמננו; או מפני שאין טעם לתאר עברית של "אימיגרנטים", כלשונו (בנדויד, תשכ"ז-תשל"א: 315); או מפני שאין אפשרות לתאר לשון המשתנה כל הזמן, ו"אינם אלא חוקרים כיצד היישוב לומד עברית" (שם, עמ' 316); או מפני שבעצם התיאור, המתיימר להיות אובייקטיבי, קובע המתאר תקן, אף שלא במפורש (בן-חיים, תשי"ג: 52).

אוכלוסיה שונות, מעטות הן עדיין; נזכיר כמה מהן: דונג-כנרות (תשל"ח) בדקה שימושי לשון רבים בתחומי ההגה, הצורות, התחביר ואוצר המילים אצל 680 תלמידים; נהיר (1978) בדק 40 צורות לשון בתחומי לשון שונים אצל 30 סטודנטים; שורצולד (תשמ"א) בדקה את התנהגות העיצורים ב' כ' פ' במערכת הפועל אצל 320 תלמידים; סבג-כהן (תשנ"ט) בדקה והשוותה זה לזה שימושי לשון שונים אצל ארבע קבוצות שונות: תלמידי תיכון, סטודנטים, מורים ומבוגרים חסרי השכלה אקדמית. הנורמטיביסט המפוכח ירבה להיעזר בממצאי מחקרים כאלה בשיקוליו.

3. ההחלטה אינה הכרחית – גם אם אני יודע את העובדות ההיסטוריות לאשורן, הרשות בידי לאמץ צורת לשון קלסית או לא לאמץ אותה. אין ההכרעה נובעת מהעובדות; היא פרי שיקול סובייקטיבי, לפעמים שרירותי. השוו את זה עם משפטים כגון:

"כאן נעשה באמת מעשה מחפיר [כוונתו להיתר לומר לנדנד במשמעותו בסלנג – ג"ב]. עוד מעט ולא תוכל אם עברית בישראל לנדנד את תינוקה, כי מי לא ידע כיום טעמו של "נדנוד" מהו? הלא הוא 'מנדנד על הנשמה'... – – – האם שומה עלינו לקדש כל עם-ארצות וכל בורות המשחיתה את לשוננו? אותו עם-הארץ שלא ידע על טרדן הטורד, והנהיג במקום 'עודען' (ביידיש) נדנד – פושע לשוני הוא! אסור להקל בקלות-דעת סלחנית ולראות כאן, כביכול, 'חן עממי ושובבות מאופקת', בטוי 'שלא תחליפנו באחר, בלי לקפח את העוקץ שבו'. היום נמצא מי שלא ידע על קיום הטורד והנהיג 'נדנד', ומחר יימצא מי שלא ידע על משחיל ויגזור מן 'אריינסילען' (ביידיש) מסלסל, ומן 'פארגינען' – מגונן ('מפרגן' – כבר שמעתי), ואין לדבר סוף. בכל עווי וכל השחתה – נראה אך 'חן ושובבות', ובכל בטוי מקורי משלנו – 'מליצה בטלנית' (אבינרי, תשכ"ד: 301, הערך לעז הקוטל מלים עבריות [כך!]).

או:

... חדירת האנגלית אף לעולם ילדינו [ההדגשות במובאות במאמר כולו הן במקור – ג"ב] –
 – כל אלה לא סתם סימנים המעוררים דאגה: יש כאן חתירה תחת עצם קיומה העצמאי של אומה בארצה (שם, עמ' 68).⁶

לדעתי, האקדמיה ללשון העברית היא בדרך כלל נורמטיביסט מפוכח, ואנסה להראות זאת להלן.

⁶ איני דן כאן באפיון דרכו של אבינרי כמתקן לשון; אני עצמי מעריך מאוד את תרומתו לשיח הנורמטיביסטי. כדאי לציין שבצד דעות כגון אלה שצוטטו כאן והתעקשויות מוזרות אחרות, הביע לפעמים דעות מקלות, והתיר שימושי לשון שרוב המתקנים האחרים אסרו. כמוכן, ניגודים קיצוניים כאלה אינם ממאפייניו של פיכחון נורמטיביסטי.

ד. בין העברית ללשונות אחרות⁷

1. הבעיה

כותרת מאמרנו: מקומה של הכוונת לשון בימינו. וקודם שנבוא לבחון אם בנדון דידן יש הבדל כלשהו בין ימינו לבין ימים אחרים, דין הוא שנבחן אם יש הבדל לעניין זה בין העברית לשאר לשונות העולם.

תאמרו: והרי כל בלשן מתחיל יודע שדינה של העברית כדין כל לשון שבעולם; כפי שכבר רמזנו לעיל, קרה לה מה שקרה לכל לשון: ראשיתה כאחד הניבים של הכנענית, והיא עברה שינויים, גלגולים והתפתחויות כמו כל לשון: אסימילציה ודיסימילציה, אנלוגיה, כיווצי דיפתונג, הפלולוגיה, שינויים במורפולוגיה, במבנה התחבירי ובאוצר המילים – כל אלה הותירו בה את רישומם, הן כשינויים פנימיים-טבעיים הן בהשפעת הלעז, והיא לא נעדרה כבר מימיה הקדומים ביותר.⁸

בדבר אחד נשתנתה העברית מכל לשון: לאחר 1700 שנים של אֵלם שבה להיות שפת אמו של ציבור יהודי גדול. בזה אין לה אח ורע.⁹

אולי בלשון שלה היסטוריה מיוחדת כזאת יש מקום לנקוט אמות מידה אחרות בנוגע להכוונת הלשון?

נציג כאן ארבע דעות של ארבעה חוקרים מבריקים, ששאלת הנורמטיביות בכלל ובלשונו בפרט העסיקה אותם: ח' בלנק, א' בנדויד, ח' רוזן וז' בן-חיים.

2. גישת חיים בלנק¹⁰

גישתו היא הגישה הליברלית, המתירנית, כמעט בבחינת *Leave your language alone*, כשם שפרו הנודע של הבלשן רוברט הול, שמהדורתו הראשונה יצאה בשנת 1950. הוא אינו חושב שיש לְמַד את העברית הישראלית באמות מידה שונות מכל לשון אחרת. עיקרי גישתו, המוצגים בספרו (בלנק, תשמ"ט) הם:

הציבור הוא הפוסק האחרון (ואולי גם הראשון?) בשאלה מה נכון ומה לא נכון לומר (או לכתוב): "הצעותיהם של ועד הלשון ושל מוסדות רשמיים אחרים אינן בהכרח יותר 'טובות' או יותר 'כשרות' מהצעותיהם של פרחחים או שאר גורמים בלתי-רשמיים. הן מתקבלות או אינן מתקבלות על טעמו של הציבור, ותו לא..." "ובמידה שאין שימוש נפוץ, תהיה הבחירה לפי שרירות טעמו של הבוחר" (עמ' 52).

⁷ מאמרנו מתמקד בהכוונת הלשון העברית בישראל. יש ספרות לועזית רחבה ביותר (בעיקר באנגלית) על הצדדים העקרוניים והמעשיים של הנורמטיביזם; לא נימנע מלהפנות את הקורא המתעניין לכמה פריטים בולטים בספרות זו: Haugen, 1966; Fishman, 1976:228-232; Wardhaugh, ; Trudgill, 1983:17-24; Bartsch; 1992:30-32 (הספר כולו מוקדש לבעיית הנורמה בלשון).

⁸ אינני מתעלם מהיותה של העברית בשביל רבים וטובים – ואני ביניהם – לשון הקודש. אבל לדידי, קודשה של לשוננו הוא בתכנים שביטאה – התורה וכתבי הקודש – ולא שחומריתה של הלשון: עיצוריה, תנועותיה או האותיות שבה נכתבה שונים מהותית מחומריתה של כל לשון, ואכמ"ל.

⁹ כידוע כבר, היא לא הייתה לשון מתה; וכבר אמר ההיסטוריון ססיל רות: *If it was dead, it was a very lively corpse* (שמעתי משמו מפי ידידי, ד"ר יעקב פלמן). אבל במשך אותן 1700 שנה היא לא הייתה שפת אמו של שום ילד יהודי.

¹⁰ חיים בלנק היה בלשן "תאורטי" מובהק; עיקר מחקריו בניביה המדוברים של הערבית. בשנות החמישים הראשונות פרסם מדור בשם "לשון בני אדם" בכתב העת "משא". המאמרים עוררו עניין רב וגררו גם תגובות נזעמות, אך הם סייעו ללבן את בעיית מעמדה של העברית הישראלית ואת מקומו של הנורמטיביזם. לאחר מותו כונסו המאמרים בספר בידי משה זינגר.

תיקוניהם של המתקנים אינם נעשים לפי קנה מידה אובייקטיבי כלשהו, וטעמו האישי של המתקן הוא הגורם המכריע (עמ' 52-53 ובמקומות אחרים). אין כל סכנה שאם נרבה לסטות מהעברית "המקורית" לבסוף לא נבין איש את רעהו. מתולדות הלשונות ניתן ללמוד שאין יחידים מפתחים לשונות משלהם, ובמקומות שקיים בהם מגע תרבותי הדוק לא התפתחו ניבים השונים זה מזה עד כדי אי-הבנה ביניהם (עמ' 89-90).

הגישה שהעברית המדוברת חסרת דקדוק או מנוגדת לדקדוק היא חסרת שחר: "כל שפה יש לה דקדוק משלה לפי עצם הגדרתה: אם היא פועלת, כלומר אם מדברים בה, הרי ממילא יש לה מערכת צורות ויחסים..." (עמ' 91). אלא שדקדוק זה שונה מאוד ממה שכתוב בספרי הדקדוק, כי אלה מתארים את דקדוקה של הלשון הקלסית. ולפחות מקצתם, יותר משהם מתארים, הם מנסים להכתיב נורמה על פי מה שנתפס אצלם כלשון הקלסית. חשוב מאוד לתאר את העברית הישראלית כפי שהיא; תיאורה ילמדנו מה הסטנדרד של העברית, ואין לשאוף לנורמה אחרת מסטנדרד זה (עמ' 94).

אין להרחיב את הפער בין שפת המלומדים לשפת העם; להרחיבה זו עלולות להיות תוצאות חברתיות ותרבותיות שליליות (שם).

בכל זאת בלנק מודה במצבה המיוחד של העברית גם לעניין הנדון: "הצעות כגון אלה [תיקוני לשון וחידושי מילים – ג"ב] דרושות מאוד במצבנו הלשוני המיוחד, וטוב שקיים מוסד רשמי כועד הלשון הדואג לסיפוקן; מתוך סנטימנטים מסויימים... אוהבים רבים מאתנו, וביניהם כותב שורות אלה, חידושים המזכירים לנו את לשון המקורות" (שם, עמ' 52). אבל, כאמור, אף על פי כן אין סמכותו של ועד הלשון עולה על סמכות פרחחים.

3. גישת אבא בנדויד¹¹

הנתק בהיסטוריה המדוברת של לשוננו, שחל בה בעל כורחה ובעל כורחם של דובריה, הוא נקודת המוצא של בנדויד. אי אפשר להשוות לשון כזו, שעכשיו קמה לתחייה, עם לשונות כמו גרמנית, אנגלית, ערבית, צרפתית, בעלות אלפי שנות דיבור רצופות: "אין העברית שלנו חדשה כלל אלא לשון עתיקה שאנו לומדים להשתמש בה בדרך של שיחזור... היא נתונה בתהליך מתמיד של לימוד ופיקוח כדי למונעה מלהיות 'חדשה' מדי" (בנדויד, תשכ"ז-תשל"א: 305).

אין לעברית שלנו מעמד של לשון טבעית אלא לשון נלמדת: "אצלנו לא העם קובע את צורות הלשון אלא האדריכלים שעסקו ועודם עוסקים בשיחזור. והעם? בסופו של הדבר הוא נשמע להם, אותם הוא מחקה... ומהם הוא מקבל הדרכה, ולא להפך. זה תהליך הפוך מבכל אומה ולשון, שאצלנו עדיין אין הגיבוש מתחיל מלמטה אלא מלמעלה" (שם, עמ' 305-306). החיאת העברית "היא מפעל ולא תהליך, מפעל מיוחד ומשונה: מן הספר אל הדיבור, ולא כנוהג בכל אומות העולם מן הדיבור אל הספר"..." "הרצוי הוא חלק מגורמי המצוי ומן המצוי עצמו" (שם, עמ' 306).

¹¹ אבא בנדויד הוא חוקר חשוב של לשון חכמים, וספרו "לשון מקרא ולשון חכמים" הוא נכס צאן ברזל בתחום זה. תיקון הלשון ושימורה העסיקו אותו מאוד, וגם בספר זה נתערבבו התחומים לעתים בין בלשונות "טהורה" לפוסקנית. במשך שנים רבות שימש יועץ הלשון ברשות השידור והטביע את חותמו על לשון השידור העברי. פסקיו – גם בענייני סגנון ושימוש הלשון – כונסו בספר "מדריך לשון לרדיו ולטלוויזיה", ירושלים תשל"ד.

"ואם ישאל השואל: עד מתי לא נחדל מלחקות את הכתוב? אמתי תושלם הרקונסטרוקציה? זו תהא התשובה: משתניח את דעתנו ונרגיש שיותר מזה אי אפשר להחיות בשום פנים. רק אז נחדל מ'לרצות', או אז ייקרא דרור לחושם הלשוני של הדוברים בעם, וגם של הדרדקים" (שם, עמ' 308).

"מדינתנו כולה בית אולפן אחד גדול בעצם עונת הלימודים..." "רוב דוברי עברית, אף שהם משתמשים בה, אינם רוצים בה כמות שהיא" (שם, עמ' 313).

משמעות הדברים הנמרצים והבהירים האלה היא: עכשיו ובעתיד הנראה לעין אין מקום לחידוש ולהתפתחות בלשון, כי אנחנו – שלא כמו כל אומה ולשון – בעיצומה של החייאת הלשון, שהיא, לדעת בנדויד, זהה עם שחזורה של הלשון הקלסית עד כמה שאפשר. רק בעתיד הרחוק ביותר תצא לשוננו לבגרות ולעצמאות ואז יהיה אפשר גם לחדש בה.

הדברים פורסמו בשנת תשכ"ז (במהדורה השנייה והמורחבת של הספר), לאחר יותר מחמישים שנה של דיבור עברי חי בארץ ישראל, תשע עשרה מהן במדינת ישראל העצמאית. נראה שגם היום לא היה משנה בנדויד ז"ל מקביעותיו אלה.

4. גישת חיים רוזן¹²

רוזן חולק על בלנק ועל בנדויד כאחד, ואפשר לומר שדעתו נמצאת בין שני הקטבים שהם מייצגים.

רוזן מבחין בין סטנדרד לנורמה. סטנדרד הוא הממוצע הסטטיסטי של לשונם של "יודעי הלשון",¹³ והוא שונה מהנורמה, שהיא מה שנקבע כרצוי בידי מדקדקים (רוזן, תשי"ג א: 5-4). חשוב, לדעתו, לתאר את הסטנדרד, אבל, שלא כבלנק, "קביעת הסטאנדארד – השונה ממערכת הנורמות – עדיין אינה מתירה את כל הרצועות; אין קביעת סטאנדארד כזה שוללת את החינוך הלשוני, שמגמתו היא לייצב את הנוהג בתוך מערכת הלשון הקיימת עצמה. המחנך, המורה, בכל עם נאור משתדל לשמור את האחידות של לשון הסטאנדארד. זהו תפקידו התרבותי של אותו חינוך לשוני, העומד במסגרת התקופה" (רוזן, תשי"ג ב: 5).

כדאי להשוות את דבריו לדברי גליסון: "אף אחד מפגמים אלה [שקנו המבקרים בפעולות הנורמטיביסטים – ג"ב] אינו פגם שבטבע הדקדוק הפוסקני. לו היה דקדוק כזה מבוסס על דקדוק תיאורי טוב ועל בחינה מדוקדקת של ערכים חברתיים, לא היה חשוף לגינוי בקלות כזאת. יתר על כן, יש תועלת בדקדוק פוסקני, בעיקר בהוראה או בעריכה. אם בתי הספר אמורים ללמד אנגלית סטנדרטית, חייבים להיות כללים שיבדילו בין מבנים קבילים במסגרת האנגלית הסטנדרטית לבין מבנים שאינם קבילים, ושיגדירו בבירור את שימושי הלשון שיש לעודדם בנסיבות שיש להשתמש בהן בלשון הסטנדרטית" (Gleason, 1961: 209).

במה שבנדויד רואה יתרון – לשון משוחזרת או מחודשת אך לא חדשה מדיי ולא מתפתחת – רוזן רואה חיסרון ודבר שאין בו תפקיד. ציבור שילמד לדבר ולכתוב בלשון מתה כמו יוונית עתיקה או אכדית לא החיה את הלשון הזאת אלא רק החזיר אותה לשימוש, "כי

¹² חיים רוזן הוא מבחירי הבלשנים שלנו. עם עיסוקו בבלשנות כללית ובבלשנות קלסית, עשה את הניסיון הראשון לתיאור סינכרוני מדוקדק של העברית הישראלית (רוזן, תשט"ז; ואחר כך באנגלית: Rosen, 1977).

¹³ והם, לפי הגדרתו: "גומרי בתי-ספר תיכוניים ופקידי הממשלה בתפקידים" (רוזן, תשי"ג א: 6). סביר שהיום, עם הרחבת החינוך, היה רוזן ממיר את מסיימי התיכונים בבוגרי אוניברסיטאות.

עדיין אין היא מגלה את סימני החיים, את תהליכי השינוי התדירים והמתמידים במבנה הפנימי. אך לשוננו העברית לשון חיה היא, כי הוחייתה וחיה היא עתה בפינו, כי יש ויש בה תהליכים, התפתחות ושינויים" (רוזן, תשי"ב: 4).

ובכן, את השגיאות יש להרחיק ולחנך להימנע מהן, אבל על תהליכי הלשון יש לברך ולקבל את תוצאותיהם. "עצם קיומם של תהליכי לשון עבריים הוא הסימן המעודד, המוכיח, שאכן הוחייתה וחיה לשוננו" (שם, עמ' 5). ומה בין זה לבין זה, ואיך נבחין ביניהם?

"יש הצדקה לדבר על תהליך רק אם הוא מסתמך על עקרונות התפתחות, המתגלים במספר ניכר של לשונות, ובעיקר אם השינוי ניתן להסבר" (שם, עמ' 4). על פי זה אדם שיאמר דְּבָרִי, מְשָׁלִי במקום דְּבָרִי, מְשָׁלִי נתקן את דיבורו, כי שגיאה בפיו; אבל האומר פְּתָבִי, פְּרָטִי – זו התפתחות טבעית, הרוב גבר על המיעוט.¹⁴

דוגמאות נוספות לתהליכי לשון, שיש לברך עליהם על פי רוזן, ועל כל פנים לא לדחותם או להילחם בהם: שיכון – גם במשמעות 'בית', ולא רק כשם פעולה, כמו דיבור; צורת הציווי שֶׁן, במקום יֶשֶׁן; הצורות המורכבות היה גר, הייתה גרה, היה יכול כדי להבחין מצורות הבינוני המביעות הווה: גר, גרה, יכול; יכל במקום יכל; אף אחד, אף פעם, כלום במקום אף לא אחד, אף פעם לא, לא כלום; הקדמת ה"א הידיעה לראש צירוף הסמיכות: הבית ספר, המכונת גילוח במקום בית הספר, מכונת הגילוח; בן-דוד ובת-דודה דווקא, ואף פעם לא בן-דודה או בת-דוד; ההטעמה כמבדלת: תקווה, שושנה, טובה, יפה, חיה – במלעיל שמות פרטיים, במלרע שמות כלליים; וכן: שפה גרמנית במלעיל (= Germanic language, שפה השייכת למשפחת הגרמנית, האנגלית, ההולנדית וכו') להבדיל מהשפה הגרמנית במלרע (= German); מספיקים = ציוני "מספיק", לעומת מספיקים; האיש שבורח ולא דווקא הבורח; אני לא רוצה, ולא דווקא אינני רוצה – כל אלה התפתחויות רצויות בתוך העברית, המעידות על חיותה.

לסיכום עניין זה נזכיר את גישתו של בלשן חשוב, ששימש גם כנשיא האקדמיה ללשון העברית במשך שנים רבות.

5. גישת זאב בן-חיים¹⁵

שלא כמתקני לשון רבים אחרים עסק בן-חיים גם בעקרונות הנורמטיביזם בכלל, והישראלי בפרט. הדברים מצויים בחוברתו "לשון עתיקה במציאות חדשה", שיצאה בשנת תשי"ג, ובספרו המסכם את פועלו הנורמטיבי "במלחמתה של לשון", שיצא ארבעים שנה אחרי החוברת.

נצביע על שלוש קביעות חשובות הנוגעות לענייננו העולות במסה "לשון עתיקה במציאות חדשה":

¹⁴ פְּתָבִי היא גם הצורה הנורמטיבית לפי פְּסָקִי האקדמיה ללשון (וכך גם פְּסָקִי עצמה), אבל פְּרָטִי (עדיין?) לא.

¹⁵ בן-חיים הוא בלשן מובהק, חוקר העברית והארמית של השומרונים, מחשובי החוקרים בבלשנות העברית ההיסטורית. אבל הוא גם מכוון לשון: היה המזכיר המדעי של ועד הלשון, נבחר לחבר האקדמיה ללשון העברית מיום היווסדה, והיה נשיאה במשך שנים רבות.

א. התביעה להכוונת הלשון אינה יוצאת מהמדקקים אלא מציבור דוברי העברית; המדקקים נענים לדרישה זו לקביעת הלכות. לכן יש צורך בהכוונה ואין לגנותה (בן-חיים, תשי"ג: 46).¹⁶

ואגב, מה הסיבה שהציבור – ולא דווקא הישראלי – רוצה לשמר את לשונו? אין בן-חיים נזקק לשאלה זו. לשיטתנו, עניין זה בתחום הערכים הוא, ולא להאלין לחפש נימוק רציונלי; לפי ליבוביץ, אם מצאת נימוק רציונלי לערך מסוים – כגון נאמנות למולדת, הגינות, קבלת עול מלכות שמים – הוא פסק מלהיות ערך (ליבוביץ, תשמ"ו: 35). אבל עובדה היא שכשם שבני אדם מפתחים ומשנים את לשונם בלי הרף, כך עז רצונם של רבים רבים לשמר את לשונם, והם רואים בזה ערך.¹⁷

ב. "לשון-הדיבור העברית, אע"פ שאין היא עדיין עמוקת שרשים ועצמאית ממש... מוטב שננהג בה לפי הכלל: כל המדיר עצמו מן התיקונים, הרי זה משובח... אם תיהנה לשון-הדיבור מחופש ותיפטר מעולם של המתקנים למיניהם, תהא גם לשון-התרבות נשכרת. שכן הלשון המדוברת, על כל גלגוליה ושינוייה, המורפולוגיים והתחביריים, הנובעים מעצם עובדת הדיבור, תשמש נְסֵת טבעי ללשון התרבות, למידת טבעיותה וחיוניותה" (בן-חיים, תשי"ג: 51); קביעה זו נשמעת מהפכנית אפילו היום, עד שקשה להאמין שנאמרה בשנת תשי"ג מפי חבר בכיר באקדמיה ללשון.

ולעומת זאת: "חובה היא לטפח את לשון-התרבות שלנו ולסייע לה להתפתח בכיוון הרצוי לנו..." (שם).¹⁸

ג. אין קנה מידה אובייקטיבי לתיקון הלשון: "אמת הדבר, יש הסוברים... שבידיהם קנה-מידה כזה, שעל פיו הם מקרבים מלים ושימושי-לשון ומרחקים מלים ושימושי-לשון,

¹⁶ ודוק בדבר: אם כוונתו לבלשנים, קביעה זו נכונה בדרך כלל, כי, כפי שכתבנו, אֵלֶּה אין עיקר עיסוקם בנורמטיביזם, והם נזקקים לכך לעתים כמי שכפאם שד. אבל אם כוונתו למתקני הלשון שעיקר עיסוקם בכך, לא כך הוא: הם ניצבים בראש הדורשים שיתקנו את לשון הציבור, ולעתים קרובות הם מנסים לכפות את תיקוניהם על הציבור בדרכים שונות. אבל קביעתו שהציבור – על כל פנים חלק גדול ממנו – רוצה שיתקנו את לשונו שרירה וקיימת. והשווה לכאן את דבריו החריפים של הול:

Many of us even *want* to be humiliated and abased by someone telling us our language is "bad" or "ungrammatical"; or else we have been told so often that speech can be "incorrect", that language can be "corrupted", that we can't believe the news that it isn't so (Hall, 1960:5).

¹⁷ א. במחקר מעניין מצא ר' ניר שסטודנטים באוניברסיטה היו סובלניים כלפי סטיות מהנורמה יותר מתלמידי מכללה; ראה ניר, תשנ"ז: 90; 91; 93-94. ב. הנה דוגמה אקטואלית המראה עד היכן עשויה להגיע שמרנות הציבור: המגזין טיים דיווח בגיליונו מיום 29 בספטמבר 1997 על רפורמה בכתיב הגרמני, שהחליטה עליה ועדה אוסטרית-גרמנית-שווייצית של בלשנים ואנשי ספר. לנו נראים השינויים טריוויאליים למדי, אבל לא כך סבור הציבור בגרמניה. המו"לים שאימצו את שיטת הכתיב החדשה נתקלים בתגובות נזעמות: "זהו מסע צלב, אפילו לא ויכוח פוליטי; אנו מקבלים בכל יום מאות מכתבים מעליבים. זו תופעה פסיכוטית. האנשים מכלים בנו את זעמם בגלל תסכוליהם האחרים" – דברי אחד המו"לים. אגב, גם הצעות הכתיב ה"מהפכניות" שהוצעו באקדמיה ללשון שלנו נדחו בידי הציבור.

¹⁸ הכינוי לשון התרבות אינו מוצלח, לדעתי, בדיכוטומיה הזאת; משתמע כאילו לשון הדיבור איננה לשון תרבות, וודאי לא זאת הייתה כוונתו של בן-חיים. מוטב היה לנקוט: הלשון הרשמית, לשון הכתיבה, לשון העיתונות והספרות וכדומה.

אך למעשה הללו עושים את מעשיהם על-פי ההרגשה בלבד, הרגשה אסתטית,¹⁹ ויש בכך מידה מסוימת של השליה" (שם, עמ' 44).²⁰
בעקרונות אלה הציב עצמו בן-חיים בין הנורמטיביסטים המפוכחים; השפעתו על החלטות האקדמיה בכיוון הזה הייתה בלתי-מבוטלת.

ה. חקר הנורמטיביזם של העברית

1. חקר

מעט מאוד עבודות נעשו בתחום התייעוד, התיאור והמחקר של הנורמטיביזם בעברית החיה, והחקר הזה ראוי לו שיתמלא. עבודתו החלוצית של מ' בן-אשר כמעט יחידה היא.

2. מרדכי בן-אשר

ספרו של מרדכי בן-אשר "התגבשות הדקדוק הנורמטיבי בעברית החדשה" (תשכ"ט) הוא מחקר שיטתי, ראשון מסוגו, בתולדות הנורמטיביזם של העברית הישראלית. הוא בדק את הנושא בשני חתכים: על פי הנושאים שדנו בהם מתקני הלשון – מורפולוגיה, תחביר וכו' – ועל פי העקרונות שהנחו את המתקנים.

מעניין שוועד הלשון והאקדמיה ללשון מוזכרים אך מעט בספר זה. בפרק "שיטותיהם של מדקדקים נבחרים" הוא סוקר את פועליהם של א"י שפירא, י' קלוזנר, צ' הר-זהב, י' אפשטיין, ע' אורנן, י' פרץ וי' אבינרי. ועד הלשון והאקדמיה אינם נזכרים כלל בפרק זה. נראה שאמנם בשנותיה הראשונות של המדינה נותני הטון בוויכוחים על הנורמה ובהכרעות היו באמת מתקני הלשון ה"פרטיים", בעיקר מי שהיו בעלי טור קבוע באחד העיתונים.

בדברי סיכומו הוא אומר:

"ראינו, כי שני סוגי עקרונות שימשו כקני-מידה בעבודת-המדקדקים השונים: מצד אחד הקו של שמרנות לשונית על כל גילוייה – ומן הצד האחר הקו של פתיחות לשינויים על כל גווניה וגוני-גווניה. בחלקם היו שיקולים אלה מודעים למחברים ונאמרו בכתביהם במפורש, ובחלקם היה צורך לחשפם ולבררם על-פי הכרעותיהם ועל-פי עבודתם. איש מהמדקדקים לא קבע, באילו מקרים יש להפעיל כלל זה או אחר. הכרעותיהם והעדפתם של המדקדקים משקפות במידה רבה מניעים סובייקטיביים, אישיים; ולא-תמיד ניתן לשעבדן לדיסציפלינה מדעית מדויקת" (בן-אשר, תשכ"ט: 154).

¹⁹ ולראיה הוא מביא את תשובת מתקן הלשון שנשאל לסיבת הכרעתו: "לעולם תשמע מפיו תשובה מגומגמת, תשובה שסופה: לשון זה נאה יותר. וידוע, שק"ן טעמים בנוי, אך האמת אחת היא בלבד" (בן-חיים, תשי"ג: 44). ולפי ניתוחנו לעיל, צריך להבין זאת כך: כשמדובר בהכרעה אין לדבר על אמת כלל; האמת היא בתחום העובדות, המדע; ההכרעה היא פרי רצונו, ואין קטגוריית האמת חלה עליה.

²⁰ וכבר הראה בלנק בבדיקת מדגם מתיקוניו של יצחק אבינרי שהנאמנות למקורות לא הייתה קנה המידה האמתי לפסיקותיו: הוא פסל גם שימושים שמצא במקורות, והכשיר כאלה שלא הייתה להם אחיזה במקורות (בלנק, תשמ"ט: 52-53). בייחוד הדגיש בן-חיים את הסובייקטיביות שבהכרעה בענייני תחביר ופרזאולוגיה; וכך אמר כלפי בנדויד: "האם נעלם ממנו עצמו כי הדרך או הדרכים האחרות, שהוא פוסלן ומבקש לשרשן, אף הן מצויות בדברי מיטב סופרינו? הואיל וכאן הבררה אינה בררת הנכון בהחלט מן האסור בהחלט, אלא של העדפה ושל טעם, לדעתי אין בכוחה של האקדמיה להורות הלכה פסוקה מארשת בראיות חותכות, הגיוניות ומוסכמות על הכול או על הרוב. וכשאין התנאי הזה להלכה פסוקה, על המוסד כאקדמיה להיזהר מלהיכשל בעניינים המסורים לטעם בלבד" (בן-חיים, תשנ"ב: 139).

על פי בירורינו עד כה נבחין מיד שיש כאן ערכוב מושגים: ההכרעה היא לעולם סובייקטיבית, ו"הכרעה מדעית" הוא צירוף חסר מובן; ההכרעה יכולה להסתמך על נתונים וממצאים שעלו ממחקר מדעי. אם כן אין להלין על מתקני הלשון על שהיו סובייקטיביים; יש להלין עליהם על שחשבו שהם אובייקטיביים.

1. האקדמיה ללשון כנורמטיביסט מפוכח

מאמצע שנות השבעים פחתה פעולתם – וממילא השפעתם – של מתקני הלשון; פינות הלשון של פרץ, אבינרי, גושן ורבי פסקו מלהופיע, ולא נמצא להם מחליף. דווקא בשנים האחרונות תופסת האקדמיה ללשון את מקומה כמכוון העיקרי של הלשון. לכן נפנה לבחון בקצרה את דרכה בהכרעות הנורמטיביות. כמובן, ראוי הוא נושא זה לבדיקה ולמחקר מקיפים; כאן נוכל רק לרמוז לעניינים בראשי פרקים.

נסקור בקצרה כמה מההחלטות בדקדוק של האקדמיה ללשון בשנים תשנ"ג-תשנ"ז, על פי חוברת ההחלטות שפרסמה האקדמיה (רשומות, ילקוט הפרסומים 4602, תשנ"ח). במקצתן פעלו השמרנות והרצון לשמר; ברבות אחרות פעלה ההכרה בהתפתחות הלשון ובהיות לשון הדיבור הנוסת הטבעי ללשון הרשמית, כפי שסבר בן-חיים (ראה לעיל, סעיף 57).

1. שמרנות

(א) במערכת הפועל

* בגזרת ל"א יש להקפיד על יָרָא, צָמָא גם בעבר (לא: יָרָא, צָמָא); מְדַבֵּא, מְמַלֵּא (לא: מְדַבֵּא, מְמַלֵּא); תְּמַצְאָנָה (לא: תְּמַצְאָנָה); לְמַלֵּא, לְהַתְמַצְאָ (לא: לְמַלֵּא, לְהַתְמַצְאָת).

(ב) בשם העצם והתואר

* יש לומר לְבַנְּבֵן, אֶפְרָפֵר, ואין לרפות את העיצור הרביעי.

* צורת הרבים של פְּעֵלָה היא פְּעֵלוֹת ולא פְּעֵלוֹת: לְשָׁכוֹת, מְלָכוֹת וגם דְּנָשׁוֹת, קְסָדוֹת, מְלָגוֹת.

* פְּגוּשׁוֹת (ולא: פְּגוּשִׁים).

* פְּרָאִי (ולא: פְּרָאִי); בְּאֵר שְׂבָעִי (ולא: בְּאֵר שְׂבָעִי).

* קְלִישָׁה, גְּרוּטָה (ולא: קְלִישָׁאָה, גְּרוּטָאָה).

* תִּינוּקוֹת (גם לזכר, ולא: תִּינוּקִים).

* הנסמך של חֵלֶב הוא חֵלֶב דווקא (כגון חֵלֶב אֵם; ולא: חֵלֶב)

* עֶקֶב (ולא עֶקְבִי; הדבר נאמר בלשון "ראוי", דהיינו: לא אסרה האקדמיה לומר עֶקְבִי, אבל היא ממליצה להעדיף את עֶקֶבִי).

(ג) שונות

* נחקר באוהרה, נמצא בפיקוח (ולא תחת)

2. פתיחות לתמורות והכרה בהתפתחות הלשון

(א) במערכת הפועל

* גם תְּפַתְּבְּנָה, תְּשַׁבְּנָה (ולאו דווקא: תְּפַתְּבְּנָה, תְּשַׁבְּנָה).

* לְקַחְתָּ, יָדַעְתָּ (ולאו דווקא: לְקַחְתָּ, יָדַעְתָּ).

* גם חִפְיָתִי, הֶעֱלִיתִי (ולאו דווקא: חִפְיָתִי, הֶעֱלִיתִי).²¹

* גם פָּצַץ מותרת כסביל של פּוֹצֵץ (לצד פּוֹצֵץ).

* הִזִיעַ (עדיפה מן הִזִיעַ!).

(ב) בשם העצם

משקל פֶּעֱלָה: כאן הפכה האקדמיה על פיה את החלטתה הקודמת. הכלל היה שהקמץ אינו מתקיים בנטייה, ולכן: נִשְׁמַת-, קָלְלַת- וגם: כְּפַפְת-, קִטְטַת-, שְׂרַכַת-; רק רשימה סגורה של שמות נטתה בקיום הקמץ, כגון דְרָשַׁת, חִנְרַת. עכשיו הכלל הוא שהקמץ מתקיים בנטייה: כְּפַפְת-, קִטְטַת-, שְׂרַכַת-; רשימה סגורה של שמות נוטה בביטול הקמץ, כגון נִשְׁמַת-, קָלְלַת.²²

* מותר לומר יצא מגדרו ולא דווקא יצא מגדרו (שלא בהקשר הביטוי הזה יש לומר גְדָרו).

* הותרו הצורות מִטָּח, מִטָּס, מִשָּׁט (אף על פי שלפי שורשיהן היה צריך להיות מִטָּח, מִטָּס, מִשָּׁט).

* גם נְשׂוּת (ולאו דווקא: נְשִׁי).

* צורת הנסמך של קָן היא גם קָן- (ולאו דווקא: קָן-).

* גְּנָרִי דִין (ולא: גְּנָרִי, כמתבקש מהמשקל).

* חֲנִיָּה, חֲנִיָּה – שתייהן כשרות, הן לציון הפעולה הן לציון מקום.

* הותר לומר מינוי בהקשר כמו: "חידשתי את המינוי על העיתון".

(ג) תחביר ומורפו-סינטקטיקה

* גב' תפוחי, ד"ר אגסי (ולאו דווקא: הגב' תפוחי, הד"ר אגסי).

* אין האקדמיה אוסרת את השימוש הלוואי במילה עוד: החלב יספיק לעוד חמישה ימים (ולאו דווקא: עוד לחמישה ימים).

* הדין וחשבון, המשא ומתן (ולאו דווקא: הדין והחשבון, המשא והמתן).

* ד"ש הם או ד"ש חמה וכיוצא בהם – שניהם כשרים.

* רוב האנשים הלכו, רוב האנשים הלך – שניהם כשרים.

(ד) שונות

* מילת השאלה מה תנוקד בקמץ, ולא יבוא דגש חזק באות שאחריה: מָה לְבַשְׁתָּ? מָה עָנִיתָ?

* ואין צורך להקפיד על: מָה לְבַשְׁתָּ? מָה עָנִיתָ?.

* מותר ללא (ולאו דווקא: בלא)

²¹ החלטה זו נתקלה ועדיין נתקלת בביקורת קשה ואפילו נזעמת, ולא דווקא מצד טהרנים מובהקים. ההיקרויות במקרא שוות כמעט לשתי הווריינטות (ובבניינים מסוימים מרובות הצורות בצירי מהצורות בחיריק), לכן מובנת הכרעת האקדמיה (וזו התקבלה בוועדת הדקדוק כמעט בלי ויכוח). לכאורה, מי שאמון על הנאמנות למקורות היה צריך לברך על ההחלטה. הסיבה לביקורת: הצורות בתנועת e נתפסות כמאפיינות דיבור "נמוך", של שכבה סוציו-אקונומית נמוכה; הדוברים חוששים שההיתר של האקדמיה יטשטש את אי-שייכותם לשכבה סוציו-אקונומית כזו. כשניסיתי להסביר לאחד המורים את הרציונל מאחורי ההחלטה, ואמרתי: "שמא תציע שתאסור האקדמיה גם מבע כמו: בוא אצלי?", ענה לי (לתדהמתי) שאכן לדעתו על האקדמיה לאסור מבע כזה!

²² הרשימה כוללת את כל השמות שמצאנו את נטייתם במקרא ושמות אחרים שכבר השתגרו בביטול הקמץ. באשר למילה פצצה, התלבטו חברי ועדת הדקדוק עד כמה נפוצה הצורה פִּצְצַת; לבסוף החליטו ששם זה (וזה בלבד) יהיה אפשר להטותו גם בקיום הקמץ וגם בביטולו.

ואף על פי שלא יכולנו לדון כאן בשיקולים שהובילו להחלטות (זה עניין למחקר בפני עצמו, ורצוי שייעשה), נדמה לי שההחלטות עצמן מעידות שאמנם האקדמיה ללשון היא נורמטיביסט מפוכח.

ז. מעין סיכום

רוזן המשיל משל יפה: "למה הדבר דומה? חכמי הלשון שהולידו את העברית החיה, משולים להורים, שגידלו בת. עד כמה יוסיפו לחנכה? בנות כתקנן דרכן שהן מגיעות לפרקן, ואין טעם ותועלת להוסיף ולהתערב עוד בחייהן" (רוזן, תשי"ג ב:7). אם נמשיך את הדימוי של רוזן: הנערה – העברית הישראלית – אכן הגיעה לפרקה, לדעתו. לכן, כמו שפות אחרות בעולם, גם לדעת המחייבים התערבות כלשהי בלשון חיה, אין היא צריכה עוד פיקוח וטיפול צמודים, אבל יש מקום להכוונה שקולה ומתונה של התפתחותה בדרך הנורמטיביזם המפוכח.

רשימה ביבליוגרפית

- אבינרי, י' (תשכ"ד), יד הלשון, תל אביב, יזרעאל.
- אבן ג'נאח, ר' יונה (תשכ"ד), ספר הרקמה בתרגומו העברי של ר' יהודה אבן תיבון (ההדיר: מ' וילנסקי), ירושלים, האקדמיה ללשון העברית.
- האקדמיה ללשון העברית, (תשנ"ח), החלטות בדקדוק ובמינוח של האקדמיה ללשון העברית, התשנ"ג-התשנ"ז, רשומות, ילקוט הפרסומים 4602.
- בלנק, ח' (תשמ"ט), לשון בני-אדם, ירושלים, מוסד ביאליק.
- בן-אשר, מ' (תשכ"ט), התגבשות הדקדוק הנורמטיבי בעברית החדשה, תל אביב, הקיבוץ המאוחד.
- בן חיים, ז' (תשי"ג), 'לשון עתיקה במציאות חדשה', לשוננו לעם, ד, ג-ה, עמ' 1-85.
- בן חיים, ז' (תשנ"ב), במלחמתה של לשון, ירושלים, האקדמיה ללשון העברית.
- בנדויד, א' (תשכ"ז-תשל"א), לשון מקרא ולשון חכמים (2 כרכים), תל אביב, דביר.
- דונג-כנורות, ר' (תשל"ח), לשון התלמידים בארץ – על שימושי לשון ועל תקן ונורמה בלשון תלמידים ילידי הארץ, עבודת דוקטור, ירושלים, האוניברסיטה העברית.
- דותן, א' (תש"ן), 'מן המסורה אל הדקדוק', לשוננו, נד, עמ' 155-168.
- כהן, ח"א (תשנ"ח), 'דקדוק העברית המתחדשת ומקורות יניקתו', לשוננו לעם, מט, עמ' 117-131.
- ליבוביץ, י' (תשמ"ו), שיחות על מדע וערכים, תל אביב, משרד הביטחון.
- ניר, ר' (תשנ"ז), 'עברית גרועה', "השחתת השפה" ושאר מרעין בישין, בלשנות עברית, 42-41, עמ' 87-94.
- סבג-כהן, ס' (תשנ"ט), רמת תקניות העברית בפי קבוצות שונות של דוברי עברית ישראלית, עבודת מ"א, רמת גן, אוניברסיטת בר-אילן.
- רוזן, ח' (תשי"ב), 'תהליכי לשון (עיונים בתופעות העברית המדוברת)', לשוננו לעם, ג, ג, י.
- רוזן, ח"ב (תשי"ג), 'על סטאנדארד ונורמה, על תהליכים ושיגאות', לשוננו לעם, ד, ו, עמ' 8-3; ד, ז, עמ' 7-3; ד, ח-ט, עמ' 11-3.
- רוזן, ח' (תשט"ז), העברית שלנו; דמותה באור שיטות הבלשנות, תל אביב, עם עובד.

- רמב"ם, (תשל"ב), מורה הנבוכים (מהדיר ומתרגם: י' קאפח), ירושלים, מוסד הרב קוק.
רמב"ם (תשכ"ה), משנה עם פירוש רבינו משה בן מימון, סדר נזיקין (מהדיר ומתרגם: י' קאפח), ירושלים, מוסד הרב קוק.
שורצולד, א' (תשמ"א), דקדוק ומציאות בפועל העברי, רמת גן, אוניברסיטת בר-אילן.
- Bartsch, R. (1987) **Norms of Language**, London, Longman.
- Bloomfield, L. (1935) **Language**, London, George Allen & Unwin.
- Bloomfield, M. W. (1985) 'The Question of Correctness', in S. Greenbaum (ed.), **The English Language Today**, Oxford, Pergamon Institute of English.
- Fishman, J. A. (1976) 'The Sociology of Language: An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society', in J. A. Fishman (ed.), **Advances in the Sociology of Language**, The Hague, Mouton..
- Glinert, L. (1989) **The Grammar of Modern Hebrew**, Cambridge, Cambridge University Press.
- Hall, R. (1960) **Linguistics and Your Language**, New York, Doubleday Anchor [= Revised edition of: Hall, R. (1950) **Leave Your Language Alone!**, New York, Linguistica Press.]
- Haugen, E. (1972) 'Linguistics and Language Planning', in **The Ecology of Language** (selected and introduced by A. S. Dil), Stanford, Stanford University Press, pp. 159-186.
- Lyons, J. (1968) **Introduction to Theoretical Linguistics**, Cambridge, Cambridge University Press.
- Nahir, M. (1978) 'Normativism and Educated Speech in Modern Hebrew', **International Journal of the Sociology of Language**, 18, pp. 49-67.
- Rosen, H. B. (1977) **Contemporary Hebrew**, The Hague, Mouton.
- Schwarzwald, O.R. (1981) 'Grammaticality in Modern Hebrew', **International Journal of Middle-East Studies**, 13 (1), pp. 11-19.
- Trudgill, P. (1983) **Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society**, Harmondsworth, Penguin.
- Wardhaugh, R. (1992) **An Introduction to Sociolinguistics**, Oxford, Blackwell.
- Gleason, H. A. (1961) **An Introduction to Descriptive Linguistics**, New York : Holt, Rinehart and Winston.